

LA NARRATIVA DE VIATGES AL SEGLE XIX

Apunts d'iterologia romàntica*

«Étudier les siècles dans l'histoire, les hommes dans les voyages et Dieu dans la nature, c'est la grande école; [...] vivons, voyons, voyageons: le monde est un livre dont chaque pas nous tourne une page; celui qui n'en a lu qu'une, que sait-il?»

(Lamartine, *Voyage en Orient*)

1

VIATGE I LITERATURA

«Tous les voyages romantiques sont livresques», ha escrit Michel Butor.¹ Després de l'*Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811) del vescomte de Chateaubriand, els romàntics francesos (Lamartine, Gautier, Merimée, Nerval...) «voyagent pour écrire, et voyagent en écrivant [...] parce que pour eux le voyage est écriture».² Sovint, a més, el viatge origina una obra de creació independent de les impressions viatgeres, o, fins i tot, és durant el viatge que l'autor la va conformant mentalment. És el cas de l'esmentat Chateaubriand, el qual, mentre fa el periple mediterrani que donarà lloc a l'*Itinéraire*, dissenya la redacció d'una altra obra literària –*Les martyrs* (1809)–, que, com assenyala ell mateix, caldrà relacionar amb les seves impressions de viatge.³ O de Stendhal, que, just després

*En la seva redacció original, aquestes pàgines formaven part de la introducció a la meua tesi doctoral sobre el volum verdaguerià *Excursions y viatges* (1887), defensada a la Universitat de Barcelona el 7 de setembre de 1990.

1. *Le voyage et l'écriture*. «Romantisme», núm. 4 (1972), pàg. 17.

2. M. BUTOR, art. cit., *ibidem*.

3. *Id. ibid.*, pàg. 12.

«Je prie le lecteur de regarder cet *Itinéraire* moins comme un voyage que comme des Mémoires d'une année de ma vie. [...] j'aurais atteint le but que je me propose si l'on sent d'un bout à l'autre de cet ouvrage une parfaite sincérité».¹³

Sinceritat. Aquest és l'element que més diferencia les narracions de viatges dels escriptors romàntics de les relacions d'altres autors. Subjectivitat, doncs, per damunt de l'objectivitat descriptiva i asèptica.

El viatge romàntic és sempre, en paraules d'un altre estudiós, una recerca del Jo.¹⁴ El romàntic viatja enfora per viatjar endins d'ell mateix, i, a la fi del trajecte, retrobar-se. Fugir, doncs, per cercar-se millor.¹⁵

D'altra banda, al costat d'aquest viatge «interior» cap al propi Jo, el romàntic té necessitat de trobar la seva identitat mitjançant l'acció física i el contrast de la seva voluntat amb la realitat que li és hostil. Bons exemples d'escriptors romàntics partidaris del nomadisme, físic o espiritual, són els poetes: Byron, Baudelaire, Rimbaud. D'aquest desajustament amb la realitat del propi país, en prové la famosa malenconia romàntica, apreciable especialment en els escriptors que viatgen per mar, com és el cas de G. Flaubert i la seva «mélancolie des paquebots».¹⁶

Victor Hugo sintetitzà perfectament totes aquestes reflexions: «Ce ne sont pas les événements que je cherche en voyage, ce sont les idées et les sensations».¹⁷ El terme més comú per a definir els apunts o les notes de viatge dels escriptors romàntics serà el d'«impressions». Sinceritat, emoció, subjectivitat, són, doncs, els trets més destacables de l'estil dels viatgers romàntics.

Per cloure aquestes consideracions, em remetré a la definició de les característiques dels viatgers romàntics proposada per un estudiós d'aquest moviment:

«Le voyageur romantique s'intéresse moins aux lois, aux institutions, à l'état moral et social des pays qu'il visite qu'aux paysages, au décor de la vie, aux types originaux, au pittoresque dans tous les domaines. Sa sensibilité multiplie et renforce ses impressions; son imagination ajoute parfois à la réalité. [...] bien des caractères du romantisme n'apparaissent nulle part mieux en évidence que dans ce domaine de la littérature».¹⁸

Aquest mateix tractadista considera que la literatura francesa és particularment

13. Del prefaci de la primera edició.

14. RAFAEL ARGULLOL, *La atracción del abismo. Un itinerario por el paisaje romántico* (Barcelona, Plaza & Janés, 1987), pàg. 82.

15. *Ibid.*, pàg. 83.

16. Veg. R. CANO GAVIRIA, «Gustave Flaubert y la melancolía de los paquebots», pròleg a G. FLAUBERT, *Cartas del viaje a Oriente* (Barcelona, Laertes, 1987), pàgs. 9-29.

17. «Oeuvres complètes», *Voyages* (Paris, Robert Laffont, 1987), pàg. 12.

18. P. VAN TIEGHEM, *Le Romantisme dans la littérature européenne*, 2.ª ed. (Paris, Albin Michel, 1969), pàgs. 456-457.

2

LA NATURESA COM A ESPECTACLE:
EL PAISATGE

En contrast amb l'observació científica i la descripció geogràfica dels expedicionaris i els exploradors, els viatgers romàntics tenen una actitud diferent davant el paisatge. En els quadres dels pintors coetanis, el paisatge s'autonomitza i, quasi sense figures, passa a ser-hi el protagonista. Semblantment ocorre en les descripcions dels escriptors. El paisatge físic pren sovint una coloració tràgica, ja que posa en evidència l'escissió entre l'home i la naturalesa. Enfront d'aquesta escissió, accentuada per les successives mutacions socials derivades de la industrialització, els romàntics es proposen la recerca d'una naturalesa saturniana, imatge d'una «edat d'or» ideal, en la qual torni a ser possible la convivència amb l'esperit de la naturalesa.²⁵

Ja en el segle XVIII, Rousseau i Bernardin de Saint-Pierre havien exposat les idees fonamentals d'aquesta revalorització de la naturalesa. El pensador ginebrí hi demostrà sempre una accentuada sensibilitat i en féu una exaltació quasi utòpica.²⁶ B. de Saint-Pierre, amic de Rousseau, en compartí les idees i els sentiments, i, el 1784, publicà uns famosos *Études de la nature*, que completà, dotze anys després, amb *Harmonies de la nature*.²⁷ En totes dues obres reeixí a combinar els seus coneixements naturalistes amb una sensibilitat netament romàntica.²⁸

La nova apreciació de la naturalesa és a la base de moltes descripcions paisatgístiques dels viatgers romàntics.²⁹ Tornant als autors francesos, «Chateau-

25. Extreic algunes d'aquestes idees de R. ARGUJOLI, *La atracció del abismo*, cit., pàgs. 15-21. Veg. també ANTONI MARI, *La voluntat expressiva. Assaigs per a una poètica* (Barcelona, Ed. de la Magrana, 1988), pàgs. 46 i ss.

26. On es fa més explícita aquesta sensibilitat és, segurament, en *Les rêveries d'un promeneur solitaire* (1782). Veg. una interpretació simbòlica d'un episodi d'aquesta obra a JEAN OUDART, *Tentative et échec de la construction d'un refuge exemplaire chez Rousseau*. «Circé», 2 (1970), pàgs. 281-291.

27. Al llarg del segle XIX es publicaren, a França, diversos títols de contingut i intenció similars. En destacaré dos: *Beautés du spectacle de la nature*, de L.-E. JÉHAN (Tours, A. Mame, 1861) —obra basada en *Spectacle de la nature*, de NOËL PLUCHE—, i *Le symbolisme de la nature*, de MGR DE LA BOUILLERIE, en dos volums (Paris, V. Palmé, 1873), «études que le positivisme des âges modernes avait déplorablement négligées», segons afirma l'autor a la introducció (vol. I, pàg. 9).

28. Publicà també un *Voyage à l'île de France* (1773).

29. Veg. MICHELINE TISON BRAUN, *Poétique du paysage (Essai sur le genre descriptif)* (Paris, A. G. Nizet, 1980). Per a Chateaubriand, veg. pàgs. 56-66.

symétries étranges, cet aspect géométrique? Est-ce une muraille? Voici des tours en effet qui la contre-butent et l'appuient, voici des créneaux, voilà les corniches, les architraves, les assises et les pierres que le regard distingue et pourrait presque compter, voilà deux brèches taillées à vif et qui éveillent dans l'esprit des idées de sièges, de tranchées et d'assauts; mais voilà aussi des neiges, des larges bandes de neige posées sur ces assises, sur ces créneaux, sur ces architraves et sur ces tours; nous sommes au coeur de l'été et du midi; ce sont donc des neiges éternelles; or, quelle muraille, quelle architecture humaine s'est jamais élevée jusqu'au niveau effrayant des neiges éternelles? [...] C'est une montagne et une muraille tout à la fois; [...] c'est le *Colosseum* de la nature; c'est Gavarrie». («Alpes et Pyrénées», 1843).³⁵

La temàtica muntanyenca rebé un nou impuls amb el tractament dels escriptors romàntics, entre els quals destaca l'aportació dels viatgers. La figura mateixa del «viatger», home solitari, experimentador d'emocions davant els fenòmens naturals, forma part de la iconografia pictòrica del romanticisme. Així, en el quadre famós de C. D. Friedrich «El viatger damunt la mar de núvols», l'espectador hi percep la petitesa de l'home davant la immensitat, i, alhora, aquella força titànica que feia dir a W. Blake: «Grans coses s'esdevenen quan es troben, cara a cara, l'home i la muntanya».³⁶

La muntanya, carregada d'una simbologia típicament romàntica,³⁷ ofereix al viatger el motiu per descriure les pròpies sensacions davant allò que el sobrepassa i que li és desconegut. El sentit del misteri i una fina acuitat en la percepció de la naturalesa són presents en algunes de les pàgines que V. Hugo dedicà a la seva personal descoberta de les «harmonies» naturals:

«Je viens de la mer et je suis dans la montagne. Ce n'est, pour ainsi dire, pas changer d'émotion. Les montagnes et la mer parlent au même côté de l'esprit. [...] je me lève tous les jours à quatre heures du matin, [...] je m'en vais dans la montagne. Je marche le long d'un torrent, je m'enfonce dans une gorge la plus sauvage qu'il y ait, et [...] j'ai tous les jours un spectacle nouveau, inattendu et merveilleux. [...] cette fraîcheur, cette grâce, cette transparence mélancolique et inexprimable du matin, les étoiles claires sur le ciel blanc, une voûte de cristal semée de diamants. [...] Pas un nuage, pas une vapeur. Une vie obscure et charmante animait le flanc ténébreux des montagnes; on y distinguait l'herbe, les fleurs, les pierres, les bruyères [...]. Aucune pensée triste, aucune anxiété ne sortait de cet ensemble plein d'harmonie. Toute la vallée était comme une urne immense où le ciel [...] versait la paix des sphères et le rayonnement des

35. *Voyages*, ed. cit., pàg. 860.

36. Veg. R. ARGÜELLO, *La atracció del abismo*, cit. pàg. 47.

37. Al llarg del segle XIX es publicaren, a França, diverses obres sobre el tema: *La Montagne*, de JULES MICHELET (Paris, Libr. Internationale, 1864); *Histoire d'une montagne*, d'ÉLISÉE RECLUS (Paris, Hetzel, 1872), etc.

fundir en la paradoxa d'una Roma ensems vençuda i triomfant, antiga i moderna alhora:

«En associant la *laudatio* à la *deploratio*, en restituant ou [...] en conférant aux ruines leur pouvoir d'évocation, Pétrarque fraie la voie, en pionner, à leur réhabilitation 'esthétique'». ⁴²

El sentiment de la mort, del pas del temps i dels efectes devastadors de la naturalesa, modificaren la visió de les ruïnes de l'antiguitat i de l'època medieval. Els escriptors romàntics se sentiren fascinats davant la potencialitat destructora de la naturalesa i del temps, i contemplaren les ruïnes des d'una ambigüïtat contradictòria: d'una banda, com a testimoniatge de la força creadora dels homes; de l'altra, com a prova de la ineluctabilitat de la seva decadència. Grandesa i caducitat són, doncs, indestriables en aquest aspecte de l'estètica romàntica. Ho il·lustra molt bé la següent afirmació de V. Hugo:

«L'homme n'a pas fini de construire que la nature détruit déjà». ⁴³

Cal afegir que el tractament romàntic –literari o pictòric– de la temàtica ruïnista no sempre ha estat ben interpretat per la crítica. Sovint ha estat titllat de malenconia malaltissa, i s'hi ha volgut apreciar, sobretot, un gust per l'anacrònic, sense cap propòsit estètic predeterminat. Aquesta interpretació, superficial i errònia, ha dificultat una correcta apreciació del fenomen, i ha privat d'avaluar-hi els aspectes realment innovadors. ⁴⁴

A) *Chateaubriand, un virtuós de les ruïnes*

La naturalesa destrueix, implacablement, les creacions de la humanitat, clàssiques o medievals, mediterrànies o germàniques. Temples, castells, edificis públics de l'antiguitat, derrotats pel temps i l'acció de la naturalesa, prenen als ulls dels romàntics –i d'una manera especial als dels viatgers– una dimensió fantàstica, onírica, d'una bellesa contradictòria. La contemplació de les ruïnes, tanmateix, no estigué exempta d'ideologia. Chateaubriand, un «virtuós de les ruïnes», ⁴⁵ n'extreu una meditació sobre el pas del temps i sobre la fragilitat humana, però va més enllà: a la contingència humana, hi oposa l'eternitat de Déu. Així, el destí de l'home s'identifica necessàriament amb el de les ruïnes:

«L'homme n'est lui-même qu'un édifice tombé, qu'un débris du péché et de la mort; [...] tout chez lui n'est que ruines!» ⁴⁶

42. ROLAND MORTIER, *La poésie des ruines en France. Ses origines, ses variations, de la Renaissance à Victor Hugo* (Genève, Droz, 1974), pàg. 27. Aquest estudi és fonamental per a una visió global i detallada de la temàtica ruïnista. Per als romàntics, veg. el capítols IX-XV, pàgs. 126-227.

43. «Le Rhin», *Voyages*, ed. cit., pàg. 73.

44. Veg. R. ARGULLOL, *La atracción del abismo*, cit., pàgs. 22-33.

45. Així l'anomena R. Mortier (*La poésie des ruines*, cit., pàg. 170).

46. *Le Génie du Christianisme*, part III, llibre V, cap. 3; apud MORTIER, *op. cit.*, pàg. 171.

«Les ruines sont belles quand on est jeune; quand on est vieux, on se passe très bien des monuments sempiternels; on a bien assez de ses propres débris».⁵²

B) *Stendhal, un romàntic de gustos clàssics*

Lactitud de Stendhal davant les ruïnes és variable i un punt ambigua, com ho són els personatges de les seves novel·les. A primer cop d'ull, Beyle no té pas una tirada a l'arqueologia. Al *touriste* li interessa més el present que no pas el passat, la vida més que l'art. En les seves estades a Itàlia s'apassiona per la singularitat dels costums, per l'especificitat del caràcter italià, del qual el captiven l'autenticitat i la força. Tanmateix, en les *Promenades dans Rome* (1829), quan enumera els objectius del viatge a la Ciutat Eterna, esmenta en primer lloc «les ruïnes de l'Antiquité».⁵³ El Colisseu, en efecte, li sembla «la plus belle des ruïnes»,⁵⁴ tot i que no en pot apreciar bé la bellesa perquè l'ha de visitar sense les condicions adequades, la principal de les quals és la soledat. Molest per l'incipient «turisme de masses», si podria faria tancar el monument durant les seves estades a Roma.⁵⁵

Com en el cas de Chateaubriand, cal subratllar el pes de la subjectivitat en els judicis de Stendhal sobre les ruïnes:

«Le Colyssée est sublime pour nous, parce que c'est un vestige vivant de ces Romains dont l'histoire a occupé toute notre enfance».⁵⁶

Roland Mortier fa notar que el plaer que Stendhal experimenta davant les ruïnes prové menys d'una exaltació romàntica que d'una imaginació nodrida de ferments humanistes.⁵⁷ Per a una correcta valoració de les ruïnes, diu Stendhal mateix, cal «figurer ce qui manque, et faire abstraction de ce qui est».⁵⁸ La sensibilitat ruïnista de Stendhal, doncs, és més clàssica que romàntica. «Il reste –conclou Mortier– l'héritier lointain des humanistes renaissants et le fidèle continuateur des voyageurs-philosophes du siècle des lumières».⁵⁹

C) *Victor Hugo: ruïnes i fantasmes*

Quant a la sensibilitat ruïnista del V. Hugo viatger, em remetré novament a l'estudi de R. Mortier: «il contemple la ruine à travers le prisme des légendes», diu aquest autor a propòsit del viatge d'Hugo pel Rin.⁶⁰ La llegenda és prèvia a

52. *Ibid.*, pàg. 37.

53. Cito per l'edició il·lustrada de 1958 (Firenze, Parenti), pàg. 7.

54. *Ibid.*, pàg. 13.

55. *Ibid.*, pàg. 23.

56. *Ibid.*, pàg. 27.

57. *La poétique des ruïnes*, cit., pàg. 206.

58. *Promenades dans Rome*, ed. cit., pàg. 145.

59. *La poétique des ruïnes*, cit., pàg. 207.

60. *Ibid.*, pàg. 221.

4

EL GUST PEL PINTORESC: EL VIATGE A ESPANYA

La revaloració del paisatge i la idealització consegüent duta a terme pels escriptors del romanticisme van fer aparèixer, a la fi del segle XVIII i a la primera meitat del XIX, sobretot a França, uns volums de gran format, il·lustrats amb paisatges presos del natural i més o menys idealitzats, que solien presentar-se com a «voyages pittoresques»⁶⁴ i que, sovint, reflectien itineraris hispànics dels seus autors.

Un dels més remarcables, bé que incomplet, fou el *Voyage pittoresque et historique en Espagne* (1806-20) del militar francès Alexandre de Laborde.⁶⁵ Aquesta obra tingué una mena de continuació en un *Itinéraire descriptif de l'Espagne* (1808),⁶⁶ la tercera edició del qual, vint anys més tard, assenyala –segons J.-C. Berchet– la fi del viatge «enciclòpedic».⁶⁷

Entre 1807 i 1811, Aubin-Louis Millin donava a les premses, en quatre volums, un *Voyage dans les départements du Midi de la France*, considerat molt important «dans le répertoire et dans la description précise de[s] "antiquités nationales"» franceses.⁶⁸

Eany 1824, Edward H. Locker publicà, a Londres, *Views in Spain*, i un altre militar, el baró Taylor, estampà, a Londres i a París, un *Voyage pittoresque en Espagne, Portugal et sur la côte d'Afrique* (1826-32). Els mateixos anys, J. A. Cervini feia imprimir un *Voyage pittoresque dans les Pyrénées françaises et dans les départements adjacents*,⁶⁹ i, el 1835, Prosper Mérimée, inspector general dels mo-

64. L'adjectiu és pres de l'italià *pittoresco*, que «si dice di paesaggio, scena, oggetto [...] caratteristici e vivaci» (*Dizionario Garzanti della Lingua Italiana*, 15.ª ed., 1982, s.v.). Des del punt de vista artístic, l'estètica del pintoresc és un fenomen, sobretot anglès, del segle XVIII. En el cas d'aquests viatges, el qualificatiu indicava la preponderància dels gravats sobre motius paisatgístics per damunt de les informacions estrictament erudites o científiques.

65. Publicat a París, en dos volums, dividit cadascun en dues parts. El primer volum és destinat, quasi sencer, a la descripció històrico-geogràfica de Catalunya i el País Valencià. N'hi ha traducció catalana, en dos volums (Montserrat, 1974-75).

66. El títol complet és *Itinéraire descriptif de l'Espagne et tableau élémentaire des différentes branches de l'administration et de l'industrie de ce royaume*. Es publicà en cinc volums més un atlas.

67. «Introduction» a THEOPHILE GAULIER, *Voyage en Espagne* (Paris, Garnier-Flammarion, 1981), pàg. 26.

68. R. MORIER, *La poétique des ruines*, cit., pàg. 170, nota 2.

69. Paris, Treutiel et Wurz, 1826-1830. Les pàgines dedicades al Rosselló són les 145-162.

si fa no fa, pel mateix patró.⁷⁷ El mite espanyol que es forma en aquesta època no serà pas modificat pel romanticisme posterior. L'any 1836, la «Revue de Paris» diu que la península ibèrica ha esdevingut «le point de mire des voyageurs, des vaudevillistes et des soldats de fortune, le thème sur lequel philosophes et hommes politiques entassent considérations sur considérations».⁷⁸ Fascinats per l'encís popular, vital, «oriental», d'una Espanya més imaginada que real, els viatgers romàntics deixaran una petja literàriament important durant els seus períodes hispànics.

Ressenyaré tan sols dos autors i dos títols representatius d'aquesta «febre» espanyolista del romanticisme europeu: els articles de Prosper Mérimée (1831-1833)⁷⁹ i el *Voyage en Espagne* (1845),⁸⁰ de Théophile Gautier.⁸¹

5

EXOTISME I EVASIÓ: EL VIATGE A L'ORIENT

M'he referit abans a l'*Itinéraire de Paris à Jérusalem* de Chateaubriand com un model de «pelegrinatge als orígens» de la civilització europea. Països com Grècia, Turquia, Palestina o Egipte passen de ser meres referències geogràfiques a adquirir connotacions simbòliques que n'estimulen la descoberta personal. L'Orient –ha escrit Berchet– «plus qu'un espace géographique, [...] désigne un

77. En destacaré els *Travels through Spain in the years 1775 and 1776* (London, 1779), de HENRY SWINBURNE, il·lustrats amb dibuixos de l'autor; A *Journey through Spain in the years 1786 and 1787*, en tres volums, de JOSEPH TAWSEND (London, 1792); i el *Nouveau voyage d'Espagne* (1788), de JEAN-FRANÇOIS BOURGOING, d'un notable interès i sovint reeditat.

78. Apud J.-C. BERTHET. «Introduction» a TH. GAUTIER, *Voyage en Espagne*, ed. cit., pàg. 17.

79. *Lettres adressées d'Espagne au directeur de la «Revue de Paris»* (ara dins *Théâtre, romans et nouvelles*, Gallimard, «La Pléiade», vol. XXI).

80. La primera versió es publicà, amb el títol de *Tra los montes*, a París, el 1843. Veg. ed. cit. a la nota 67.

81. La bibliografia sobre el tema és copiosa. Recordaré només la clàssica *Bibliographie des voyages en Espagne et en Portugal*, de R. FOULCHÉ-DELBOSC (Paris, 1896), els dos volums d'A. FARNELLI intitulats *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo XX* (Madrid, 1921-30), i faré esment d'uns quants estudis i antologies posteriors: J. J. BERTRAND, *Sur les vieilles routes d'Espagne. Les voyageurs français* (Paris, 1931); M. A. WILLIAMS, *Spain as seen by French writers between 1825 and 1850* (London, 1959); L. F. HOFFMANN, *Romantique Espagne. L'image de l'Espagne en France entre 1800 et 1850* (New Jersey, 1961); A. FIGUEROA MELGAR, *Viajeros románticos por España* (Madrid, 1971); M. REES, *French Authors on Spain, 1800-1850* (London, 1977); *L'Espagne romantique (Témoignages de voyageurs français)*, present. de J. R. AYMES i ed. d'A. M. METAILLÉ (Paris, 1983). Pel que fa a la visió de Catalunya dels viatgers francesos d'aquest mateix període, veg. l'article recent de J. R. AYMES, *La imatge de Catalunya i dels catalans a França (1750-1860)*, dins «Perspectives entorn de la Revolució Francesa» (Barcelona, L'Avenç, 1988), pàgs. 53-57, amb molta bibliografia.

portant sur le front leurs urnes elancées; oui, vous êtes pour l'Européen la terre paternelle et sainte, vous êtes encore la patrie!»⁸⁸

Nerval, com Lamartine, restà fascinat de viure, al Pròxim Orient, l'època feudal, definitivament liquidada a França després de la Revolució. En un món en perpètua mutació, l'antic Orient és vist com un somni de permanència: el passat hi continua, sense canvis. El viatger occidental hi satisfà la nostàlgia primitivista i hi retroba allò que coneix pels llibres i per la tradició. Viatjar a l'Orient, conclou el vescomte de Vogüé, és reviu en el present les diverses etapes de la nostra pròpia evolució.⁸⁹

El periple mediterrani «inventat» per Chateaubriand a l'inici del segle perdurà, més o menys invariable, fins que les guies turístiques el fixaren definitivament. A mitjan segle, G. Flaubert i el seu acompanyant Maxime Du Camp segueixen encara el model ideal de peregrinació llevantina, rere les passes de l'autor de *l'Itinéraire*: Egipte, Palestina, Líban, Àsia Menor i Grècia.⁹⁰

Pel que fa al viatge a Egipte, tan repetit per milers de turistes fins als nostres dies, ha deixat nombroses relacions literàries, especialment de viatgers francesos,⁹¹ de les quals voldria destacar les cartes trameses per Flaubert des d'aquell país,⁹² i el *Voyage en Égypte* (1869) d'Eugène Fromentin, publicat molts anys després.⁹³

Tots aquests viatges estan en relació amb un gust més genèric per l'exotisme i el pintoresc, que, com hem pogut veure (apartat 4), originà també nombrosos viatges a Espanya. El gust per l'exotisme no fou pas privatiu de la literatura; només cal tenir presents els quadres orientalistes d'un DélaCroix, o els tipus i els paisatges marroquins dibuixats pel nostre Fortuny, a partir de 1859.⁹⁴ Fins i tot la música es féu ressò d'aquesta tendència.⁹⁵

En darrer terme, el motiu que empeny els romàntics a visitar el Pròxim Orient és el mateix que els fa emprendre el viatge cap a les boires del país d'Os-

88. Apud BERCHET, *Le voyage en Orient*, cit., pàg. 769.

89. Apud BERCHET, «Introduction» a *Le voyage en Orient*, cit., pàg. 18.

90. Veg. l'ed. cast. *Cartas del viaje a Oriente* (Barcelona, Laertes, 1987; «Nan Shan»), a cura de R. CASO GAVIRIA.

91. A part l'esmentada antologia de viatgers francesos, recopilada i anotada per J.-C. Berchet (veg. nota 82), es pot consultar especialment la recopilació de JEAN-MARIE CARRÉ, *Voyageurs et écrivains français en Égypte* (Paris, A. Maisonneuve, 1956; 1.ª ed.: Le Caire, 1932).

92. Veg. ed. cit. a la nota 90.

93. *Voyage en Égypte*, ed. de J.-M. CARRÉ (Paris, Aubier-Montaigne, 1935).

94. «Pictòricament no hi ha res més bonich que una reunió de moros [...]. Els colors y'l tall de ses vestidures, l'aire desenfadat y natural de sos moviments y la expressió de ses cares, tot forma un conjunt que no es estrany que després de la nostra guerra del 1860, una série de pintors que podriam anomenar *fortunystes*, produhissen un verdader museu de pintura marroquina» (JAM ME COLLEL, *Dels meus recorts africans*, [Vic, Tip. Balmesiana, 1921], pàg. 13).

95. El saint-simonista Félicien David visità també l'Orient, i, tornat a França, hi posà de moda la música orientaltzant amb l'oda-simfonia *Le Désert* (1844) –estrenada a Barcelona dos anys després– i amb òperes com *Lalla Roukh* (1862). Compositors posteriors (Bizet, Verdi...) conreen amb profusió la música d'aire oriental.

meditació...), els quals combina amb formes del discurs sorgit de la literatura científica o acadèmica del segle de les Llums (la dissertació, la memòria, l'elogi...)¹⁰¹

El caire autobiogràfic d'aquesta mena de relats –subratllat a propòsit de l'*Itinéraire* de Chateaubriand (veg. apartat 1)– els confereix un marxamo d'autenticitat i de sinceritat personal que els acosta molt al gènere de memòries. Això no obstant, la forma de dietari, amb datacions precises de les anotacions, allunya el llibre de viatges del plantejament històric del llibre de memòries, i li confereix una perspectiva més immediata dels fets relatats. «Si les memòries solen ser una justificació personal [...], els llibres de viatges, més pròxims a l'actualitat, coincideixen més clarament en la crítica social o en la defensa d'unes [determinades] ideologies», ha escrit un estudiós de la nostra història literària.¹⁰²

La forma epistolar ha estat sovint adoptada en els llibres de viatges, tant en els del segle XIX com en els apareguts al llarg de l'actual. El 10 de gener de 1804, des de Roma, Chateaubriand adreçava una llarga carta al seu editor i amic parisenc Louis de Fontanes, en la qual li detallava les impressions del seu viatge a Itàlia.¹⁰³ Semblantment, Victor Hugo subtitulà les anotacions del seu viatge pel Rin «Lettres à un ami».¹⁰⁴ No és d'estranyar, doncs, que Verdaguer adoptés també la forma epistolar per a algunes de les seves impressions literàries de viatger o d'excursionista.¹⁰⁵

Fets i sentiments, descripció i reflexió, atorguen a un gènere literari renovat pel romanticisme un caràcter híbrid, que es pot interpretar com un element estratègic de la intenció bàsicament autobiogràfica i testimonial de l'autor. «Ni voyage ni Mémoires –escriu J.-C. Berchet a propòsit de l'*Itinéraire* de Chateaubriand–, mais mémoires de voyage, voyages de la mémoire où le moi avance masqué [...], mais se trouve sans cesse mis en scène».¹⁰⁶

Dietaris, cartes, memòries, records, relacions, impressions, apuntacions,

101. Veg. J.-C. BERCHET, *art. cit.*, *ibid.*

102. Manuel Jorba i Jorba, dins RIQUER COMAS-MOLAS, *Història de la literatura catalana*, Part Moderna, vol. VII (Barcelona, Ariel, 1986), pàg. 696.

103. Veg. «Lettre à Fontanes», ed. de J.-M. GAUTIER, dins Chateaubriand, *Voyage en Italie* (Genève, Droz, 1969), pàgs. 123-148.

104. En realitat era un recurs formal, perquè aquestes «cartes» es basaven en la correspondència real tramesa per V. Hugo a la seva esposa durant els tres viatges fets en companyia de la seva amant Juliette Drouet. Veg. V. HUGO, *Voyages*, ed. cit., pàg. 1235. En algun altre relat, però, s'adreça al seu íntim amic, el pintor Louis Boulanger, que li il·lustrà diverses obres. Veg., per exemple, l'anotació pirinenca, en forma de carta, intitolada «Cauterets» (*Voyages*, pàgs. 850-52), la qual, tanmateix, no arribà a ser tramesa mai al destinatari. Veg. *ibid.*, pàg. 1274, nota 148.

105. És el cas de les dues cartes trameses al seu amic i editor Jaume Collell el 15 i el 21 d'octubre de 1878, des de Roma, en ocasió d'una peregrinació espanyola a la Ciutat Eterna, o l'extensa carta, adreçada també a Collell i tramesa el 15 d'agost de 1883 des del santuari aranès de Montgarri. Totes aquestes cartes foren publicades al setmanari vigatà, dirigit per Collell, «La Veü del Montserrat», i recollides dins les edicions pòstumes d'*Excursions y viatjes*. Veg. la meua edició d'aquesta obra de Verdaguer, en tres volums (Barcelona, Barcino, 1991-92).

106. *Un voyage vers soi*, cit., pàgs. 92-93.